

A százesztendős „Abafi“ előzményei.*

1836 tavaszán, tehát pontosan száz esztendővel ezelőtt, báró Jósika Miklós a *Zólyomi* kéziratával szűkebb hazájából Pestre érkezett. Még itthon hozzáfogott másik regényéhez, az *Abafihoz*; szerelte volna ezt Pesten befejezni, s egyiket vagy a másikat mindjárt nyomtatás alá is bocsátani. Amikor néhány hónap mulva elkészült *Abafival*, egy ideig zavarban volt, hogy melyik munkájával lépjen a nyilvánosság elé, s azon is gondolkozott, vajjon regényét egyáltalában neve alatt jelentesse-e meg. Barátaihoz fordult tanácsért. *Zólyomit* Bajzának mutatta meg, *Abafit* pedig Szemere Pálnak olvasta föl. Jó embereinek ítélete döntötte el, hogy először a sikerültebbnek tartott *Abafit* adta nyomdába, s abba is belenyugodott, hogy neve a címlapra kerüljön. Heckenast Gusztáv kiadásában, Fűskúti Landerer Lajos betűivel, az ősz elejére meg is jelent *Abafi*, mégpedig „Jósika Miklós' Regényei“ jelzésű mellékcímlappal, ami arra mutat, hogy *Abafi* írója a föllépésekor regényeinek már egész sorozatát melengette jövődő tervei között.

1836-ban még alig vették észre *Abafit*. Egyedül a Tudományos gyűjtemény VII. füzete (113—120 l.) szentelt neki terjedelmesebb ismertetést Szalay László tollából. Szontágh Gusztáv híres bírálata, amely lelkesedve és elragadtatással emelt kalapot előtte, csak a következő év áprilisában jelent meg a Figyelmező 16. számában. Az elmúlt száz esztendő alatt nagyobb ujjongással és őszintébb bámullattal aligha üdvözöltek magyar regényt, mint az *Abafit*. A kortársak megérezték, — a fogadtatás meleg és közvetlen hangjából tisztán felismerhetők, — hogy Jósika kiválót, sőt rendkívülit alkotott s új csapást vágott a prózai elbeszélés terén, amely a verses műfajoknak szinte kizárólagos uralma mellett érvényesülni eddig alig tudott. Nekik nem irodalomtörténeti emlék volt, mint nekünk, hanem eleven valóság az a sok, visszatetszést keltő, silány, érzelmes és nem ritkán hajmeresztő könyv, amelyet jobb hiányában regényként kellett olvasniok és éldelniök. Érthető, ha az *Abafi* lázba hozta őket s olyan kijelentésekre ragadtatták magukat, hogy a maga körében legjobb, mióta a magyar nyelv zeng, s illő, hogy kétségtelen jelekkel mutassák ki, mely nagyra helyezik szerzőjét a szellem országában.

Kétségtelen, hogy száz esztendő leforgása alatt sok nagysikerű, az *Abafinál* jóval művészebb kiképzésű és maradandóbb értékű magyar regény látott napvilágot, de az is bizonyos, hogy történeti súlyban talán egyetlenegy sem mérhető vele össze. Páratlan jelentősége nem önmagából, hanem a külső körülményekből fejthető ki s csak a megelőző hét évtized úttörő küzdelmein keresztül látható meg. Megjelenésének száz-esztendő évfordulóján szenteljünk tehát néhány percet azoknak a jó-

* Felolvasta a szerző a M. Tud. Akadémia I. osztályában 1936. május 4-én.

részt föltáratlan előzményeknek a számbavételére, amelyek nélkül szinte érthetetlen a megjelenésével beálló nagy fordulat a magyar regény történetében. A visszaemlékezés kedvező alkalmát fölhasználva, legalább futólagosan vegyük szemügyre az *Abafit* megelőző magyar regény viselkedését, küzdelmeit, a közvéleménynek iránta tanúsított magatartását, s próbáljuk megállapítani, hogy egyáltalában mi része volt az *Abafi* sikerének előkészítésében.

Az 1836-ik év nemcsak kezdete a magyar regény egy évszázados diadalmas pályájának, amely folyton emelkedve európai szintre húzódik, hanem egyúttal záróköve is azoknak a kezdetleges kísérletezéseknek és bizonytalan tapogatózásoknak, amelyek a műfajt nálunk meghonosították s közönségünket vele megbarátkoztatták. Unalomig elnyűtt sivár körüktől *Abafi* olyan magasra emelkedett, hogy igazán csak hódolattal és rajongó elismeréssel lehetett rátekinteni. *Abafi* csak értékben s nem egyszerűen időben az első magyar regény. Előtte 70—80 esztendőn keresztül szintén jelentek meg olyan-amilyen szórakoztató olvasmányok, — csakhogy ezek nevükben és lényegükben is még nem regények, hanem *románok*¹ voltak, — s körülöttük lassanként egy folyton erősödő és gyarapodó réteg csoportosult, amely olvasta is ezeket a mulattatásra szánt könyveket. Nyom nélkül tehát nem tűntek el, valami szerep nekik is jutott, bizonyos hatások csak maradtak utánuk. Törték és símitották az utat, s elvérzettek abban a küzdelemben, hogy *Abafi* diadalmasan vonulhasson be irodalmunkba.

I.

A századfordulót megelőző és követő évtizedeknek, — látszólagos jelentéktelensége ellenére is, — épen a román a legjellemzőbb irodalmi maradványa. A közönségnek a szellemi hatásokra megrezzenő fogékonyságát és magatartását benne szemlélhetjük legjobban. Manapság, amikor regény nélkül el sem tudjuk képzelni az irodalmat, nehéz bele élnünk magunkat azokba az időkbe, amikor annyira újszerű volt ez a műfaj, hogy idegenül, sőt ellenséges szemmel nézték besurranását és valósággal tolaikodó visszaélésnek tekintették térfoglalását. Megfelelő eszközökhöz kellett tehát nyúlnia, hogy a hangulatot magához édesgesse s a jóindulatu érdeklődést megnyerje. A keze ügyébe eső föltűnő külsőségeket tehát okosan kihasználta. Azon kezdette, hogy mindjárt a címlappal észrevétesse magát. Ezért hangos, kiabáló feliratokat alkalmazott. Olyan egy-egy románnak a címlapja, mint a hirdető oszlopok mai plakátja. Úgy ajánlgatta magát s olyan kihívóan viselkedett, mint mostanság az izgalmas eseményekre éhes utcai újságok szemelverő hírfeje. A lehető legrikkáiban érte be az egyszerű, egy-két szavas megjelöléssel, hanem efféle dagályos mondattá terpeszkedett szét:

¹ A *regény* szót először Jósika Miklós használta az *Abafi* címlapján. Addig a műfajnak a németből közvetlenül átvett *román* volt a neve nálunk. Így a *román* a Jósika előtti regénynek jellemző neve, Vö. György Lajos: *A százesztendő „regény”*. Magyar Nyelv, 1936. 1—10. l.

„Istentelen, gonosz életű, buja és fajtalan, sőt bosszúállásnak kívánásával teljes szívet mejjében viselő mostoha anyának példája”,

vagy:

„Palugyay története, mely az iffiú Palugyay Andrásnak Bubek Kriskával való hív szerelmét foglalja magában.”

Szinte kivétel nélkül kettős, sőt némelykor hármias cím került a román homlokára. Túlságosan egyszerű és lapos lett volna a románolvasó érdeklődésének megragadására, ha a címlap csak ennyit mond neki: „Adolf és Hedvig”, vagy „A szép Trézsi”, vagy „Fedor és Mária”. Hogy idegenkedése már a bemutatkozásnál barátságos viszonyra enyhüljön, ilyenformán kellett hozzá szólni:

„Adolf és Hedvig, vagy az indulatok szélvészai az emberi szívben”,

„A szép Trézsi, vagy a haszon és tisztesség kívánástól megvakított szülőknek áldozatjok”,

„Fedor és Mária, vagy a hollig tartó ritka hűség és a nagyravágyásból származott gyászos, de méltó szerencsétlenség tüköre”.

Még inkább meg lehetett nyerni a közönség tetszését, ha a sűrű sorokkal zsúfolt címlap elolvasásához legalább három-négy lélekzeltételre volt szükség, vagy pedig a szerző sejtetni tudta az olvasóra váró válogatott borzalmak izgalmát, amikor a különféle nagyságu s egyenlőlen betűsorok ilyen kilátásokkal kecsegtették:

„A valóságos világban sok csudálatos történeteken keresztül ment átós, vagy fehérmájú embereknek galleriájok, vagy a régiebb és újabb időkben élt átós vagy fehérmájú embereknek rendkívül valótörténetjeiknek, veszedelmes utazásaiknak, csudás eseteiknek, emlékezetes jelenéseiknek és bűnös tetteiknek az emberi életből vett rajzolatjaik”.

Valljuk meg, nem kis ügyesség kellett úgy megfogalmazni a címet, hogy a tartalom főbb vonásai benne legyenek, e mellett a fantázia se maradjon tétlenül s az olvasás vágya is meginduljon. Már pedig a kor divatja szerint ezek nélkülözhetetlen tartozékai voltak a jó címnek s azonfölül még afféle jókkal kellett biztatnia a jámbor románolvasót, hogy az épületesen oktató, mulatságos tanulságokkal bővelkedő, szívet vidámító, elmét ékesítő, kegyességre serkentő román az erkölcsi érzés nemesítésére, a szív jobbítására, az értelem okosítására, különféle dolgok esméretére vezet, s ha netalán ártatlanul szenved, boldogtalan vagy követésre való jó példa nélkül szűkölködik, vigasztalást, tanácsot s hasznos útbaigazításokat lel benne s olyan történetet kap, „mely érzékenység nélkül nem olvastathatik”. Ez a hatásvadászó és érdeklődéshajhászó szokás hosszú évtizedekig, a román élete végéig, tart. Csak akkor szünik meg, amikor „regény” lesz belőle. *Abafi*-nak nemcsak a magyaros „regény” terminológiai megjelölése, hanem egyszavas újszerű címe is szakít a múlt dagályos, cifraságszerető ízlésével, s kezdetét jelzi az új korszaknak, ahol többé már nincs szükség a plakátszerű címlap dobverésére.

A román nemcsak a sokat ígérő címmel, hanem azzal is kereste a föltűnést, hogy — ahol csak lehetett, — a szerző tekintélyes állásával hozakodott elő. Dugonics megmondja magáról, hogy „kegyes oskolabéli szerzetes pap” s azután terjedelmesen részletezi, hogy „a józan s egy-

szersmind a természeti tudományoknak oktatója, a pesti tanulmányoknak királyi mindenségében a tudakosságnak királyi tanítója, a tanultaknak egyik tagja, a jeles természeti karnak örebbike". Báróczi Sándor hasonlóképen mindig büszkém emlegeti, hogy „magyar nemes testőrző” s Kónyi János állandóan neve alá biggyeszti, hogy ő a magyar hazának együgyű hadi szolgája, a gróf Esterházi Antal regimentjében strázsamester. A román címlapjáról mindig megtudjuk, hogy a szerző orvosdoktor-e, hites ügyvéd-e, prédikátor-e vagy professor, továbbá melyik vármegyének táblabírája, eskütje, esetleg főispánja, sőt némelykor arról is értesülünk, hogy milyen viszonyban van a bécsi udvarral. Ez a dicsekvő viselkedés csak a regény-korszakban szakad meg. A kortársak jó néven veszik Jósikától, hogy az *Abafi* címlapján mellőzi bárói rangját, s mintegy ezzel is kifejezi, hogy az efféle süvegelésnek nem barátja. Viszont divatos dolog volt az a másik véglét is, hogy a szerző a nevét eltitkolta. Soha annyi névtelen regény nem látott napvilágot, mint ebben az időszakban. Főképen a kiadó megrendelésére készült silányabb románok hallgatták el szerzőjük nevét. Valószínűleg az illetők is érezték, hogy akkor szereznek érdemet, ha „felebaráti kíméléssel” az ismeretlenségbe rejtőznek. Néha azonban érdemesebb művek címlapjai sem jelölték meg a szerzőt, máskor csak a kezdőbetűk kitételére szorítkoztak. *Bácsmegyey-jét* Kazinczy névtelenül adta ki s Verseyhy egyik románjának a címlapján sem árulta el magát. Abban az időben műve mellett a szerző egészen háttérbe tudott húzódni. Kazinczy, amikor *Adolf levelei*-t átdolgozza, egyáltalában nem törődik, hogy ki is a német román szerzője, majd Arankával együtt lelkesedik *Julia levelei*-n, a nélkül, hogy sejténék is az eredetinek íróját, aki szintén nem nyomtatta ki nevét a francia címlapra. Úgy jelennek meg, terjednek s kalandoznak országokon keresztül a románok, hogy szerzőjüket nem ismerik, még nem is gyanítják. A névtelenségnek, a titokzatosságnak, a találgatásnak is vonzó ereje volt a közönségre s ez szintén a románolvasásra csábító ötletek elmés sorozába tartozott.

A román külsejének divatos tartozéka volt továbbá a címlapot megelőző kép. Hasonlóképen érdeklődést csigázó, csábító célzatu járulék. Ez a kép a román tartalmából valami hatásos részletet, rendszerint gyilkosságot, üldözést, halált, kíméletesebb esetben holdvilágos tájékon epedő szerelmet ábrázolt. Megesett azonban némelykor, hogy a címkép jelenete egyáltalában nem függött össze a román cselekményével. A kiadónak kapóra jött, hogy az amúgy is lenézett román ékesítésére használja föl valamelyik más kiadványának megmaradt képfölöslegét. Ez épen olyan jámbor visszaélés volt, mint az, hogy a román rendszerint jóval kevesebbet nyújtott, mint amennyit nagyhangu címe ígért. Ezen a mesterkedésen már az egykoruak keresztül láttak s ők is azt tartották, hogy az „ügynevezett gyönyörködtető és mulattató írások ingerlő és maga felől sokat ígérő cifra feljül-írásaik első tekintettel sokszor megcsalják a vevőket és olvasókat.”

A címlappal és címképpel nem merült ki a román reklámos be rendezettség. Az élelmességnek volt még két találós eszköze: az ajánlás és az előljáró beszéd. „Régi bevett szokás, — magyarázza az egyik

románíró, — új és nem minden belső érdem nélkül való könyveket előkelő személyek hatalmas pártfogása alatt világosságra bocsátani mind azért, hogy ez által a könyvnek becse nevelkedjék, mind pedig azért, hogy az olvasóközönségnek ez által a könyv még inkább ajánltassék, egyszóval, hogy közhasznuvá tétessék." Ezek az ajánlások mindig előkelő személyekhez szóltak a dicséret, az elismerés és az alázatosság felsőfoku ömlengő hangján. Az áradozást az illetők az irodalmi élet kezdetleges viszonyai között a kiadási költségek áldozatos hordozásáért meg is érdemelték. Nyertek vele ők is, kik a jóhír szépségét élvezték, a szerző is, ki munkája gyümölcsét láthatta, s némelykor még az irodalomnak is jutott belőle valami, egy-két érdemesebb vagy történelmi szempontból értékesebb román megjelenése.

Míg az ajánlás hálás szavakat rebegett a kegyes pártfogónak, az elmaradhatatlan előljáró beszéd, vagy a „kengyelfutó“, mint abban az időben nevezték, arra szolgált, hogy benne buzgón kínálgassa magát a román, mindenféle szépet és jót ígérgeessen a olvasónak s gyakran már előre vitába kezdjen a recensensekkel. A „kengyelfutók“ a hízelkedőktől csupán abban különböztek, hogy azok szóval, ezek pedig írásban ámitottak. Annyira szerves résznek tekintették, hogy nélkülök csak igen ritka esetben indult meg a román. Védték benne a műfaj jogosultságát az ócsárlók ellen, hangsúlyozták az erkölcsi mentségeket és tetszetős színekkel festgették, hogy az olvasó, ha rászánja magát, milyen gyönyörűségeket élvezhet és belőle milyen különös nagy hasznokat meríthet. Vedd kezébe, jámbor olvasó, — ilyenformán hangzott a szokásos biztatás, — mert a te mulattatásodra és időtöltésedre készült, közben azonban ne mulaszd el meglátni a díszes erkölcsöket s visszarettenni a fertelmes bűnöktől. Nagy előnyödre, szíved jobbitására, lelked nemesítésére lesz, ha ezt megteszed, s akkor a szerző nyugodtan elmondhatja, hogy kitűzött célját elérte, mert téged az erény virányos mezeire vezetett. Mindössze ennyi, amit tőled kér az irántad hálával és tisztelettel viseltető szerző.

Ennyi jónak, ilyen csábításnak ki tudott volna ellenállani? Csakugyan nem voltak hiábavalók ezek az együgyü mesterkedések: a románok befurakodtak az érdeklődésbe és lassanként tömegeket hódítottak magukhoz.

II.

A föltűnő címlappal, megkapó képpel, áradozó ajánlással és a minden jót ígérő „kengyelfutóval“ felszerelt román azután útnak indult, hogy vevőket keressen és olvasókat találjon. Rendkívül nehéz feladatra vállalkozott. Külseje szegényes volt, gondozatlan, kezdetlegesen egyszerű. Kopott betűk, rossz nyomás, a legközönségesebb újságpapíros, szürke papírkötés, hanyag ortográfia s ezekhez hasonló más fogyatkozások bizony nem tették lebilincselővé a föllépését. Egy rakásban soha annyi igénytelen, visszataszító kiállítású, durva megjelenésű könyv, mint a külsejében is alantas színvonalu románok halmazában. „Melly betűk! melly papíros, melly izetlenség minden tekintetben!“ — kiált fel joggal Kazinczy.

Csak kivételesen akad kezünkbe egy-két csinosabban gondozott román, mint pl. Aranka György *Juliája*, a Kazinczy ízlésének, törődésének és sok fáradozásának az eredménye. Száz amatőr-példányt készítettett belőle holland papiroson s el is dicsekedett vele, hogy „szebben még magyar munka nem jött ki, bizony még úgy könyv nem jelent meg M. országon”. A helybeli református kollégium nyomdájában készült *Anacharsis* szintén megérdemel minden dicséretet, a legkényesebb ízlést is kielégíti, ha tudniillik az ortográfiára néhol behunyjuk szemeinket. Nyomdailag kifogástalan emléket rajtuk kívül, nagy jóakarattal, még alig egykettőt ha találunk. A tekintélytelen helyzetük hátrányait viselő románok általában mostoha bánásmódban részesültek.

A könyvnyomtatótól kikerült románnak azonban csak akkor gyült meg igazán a baja, amikor el kellett jutnia az olvasó kezébe. A közvetítő könyvkereskedelem még olyan kezdetleges állapotban tengődött, hogy támogatására számítani sem lehetett. Amikor Kazinczy 1816-ban városunkban a Tilsch János üzletében megfordult, megütközve látta, hogy a kötetlen és kötött bibliopólai portékák a polcokon együtt álltak a „fichükkel, bijoukkal, porcellánnal s a piros és fehér kenőcsökkel”. Hozzá Tilsch még annyi tekintettel sem volt a magyaryelvű városra, hogy vegyeskereskedésében legalább magyar könyvet tartott volna. Így, aki olvasni való könyvet akart vásárolni, jó szándékát a sokadalomra halasztotta s megvárta, hogy a ponyvás könyáros milyen újdonságokat fog kirakni. Könyvársi katalógusok, tudós újságok hiányában az írók nem tudtak a megjelent munkákról, nem értesültek egymás műveiről, s ezért többször előfordult, hogy egy románt ketten is lefordítottak. Úgy próbáltak ezen segíteni, hogy az újságokban tudósításokat tettek közzé a munkába vett művekről. Mivel a könyveket csak ott lehetett megszerezni, ahol megjelentek, nemcsak évek, hanem sokszor évtizedek teltek el, míg egy-egy román híre messzibb tájékokra eljutott. Gróf Dessewffy József csak 30 év múlva, 1814-ben, tudja meg, hogy Szilágyi Márton sárospataki tanár Xenophon *Ciropédiáját* még 1784-ben magyarra fordította, s Kazinczytól kérdezi meg, hogy csakugyan igaz-e ez a hír? Kazinczy 21 év múlva, tova 1813-ban értesül arról, hogy Kövesdi Boér Sándor az *Argenist* magyarra ültette. Döbrenteihez fordult, hogy a szóbeszéd valódiságáról meggyőződjenek. Döbrentei sem tud határozott választ adni, csak az „Erdélyi Játékos Gyűjtemény” hirdetéséből sejti, hogy van egy ilyen című munkája Kövesdi Boér Sándornak s az állítólag 1792-ben meg is jelent nyomtatásban. A század elején a könyvforgalomban némi javulás mutatkozik, de még mindig nagyon fejletlenek a viszonyok. A vidéken, pl. Kassán, a XVIII. század utolsó évtizedeiben híre-hamva sem volt a könyvárusnak. Ha valaki nagyon megéhezett a könyvre, meglátogatta a könyvkötőt. Ott néha találhatott némi ócska darabokat. A könyvkötők azonban jobbára csak kalendáriumokkal bajlódtak s így a közönség bizalmába férkőzni nem tudtak.

Jobbról-balról zúgott a panasz, hogy nincsenek olvasók és nincsenek könyvvásárlók. Voltaképen könyvárusok nem voltak. Akik pedig voltak, szívesebben árultak idegen könyveket, mert azokból nagyobb hasznot húztak s a magyarok közül csak azokat erőszakolták, amelyeket

maguk adtak ki. Így, ha az író nem volt eléggé élelmes s pártfogó szerzésével a költségeket biztosítani nem tudta, a művészi értékű érdemes román kéziratban maradt, mint a Bölöni Sándor Werther- és Corinna-fordítása, vagy pedig praenumeránsokkal s íróbarátai támogatásával kellett a példányoknak „lábat csinálnia“, amint Kazinczy tette *Bácsmegey*-jének megjelenésekor.

Ez pedig keserves feladat volt. Horváth Ádám, amikor 1788-ban Kazinczy megkéri, hogy terjessze a *Bácsmegey*t, szívesen vállalkozik rá, mert lelkiismereti kötelességének érzi, hogy segítse a „nyelvünk előmenetelén igyekező jó szándékot“. Mindazonáltal aggodalommal nézi a dolgot, mert nem tudni, milyen ígézet tartja fogva a magyarokat, hogy a könyvvajánlgatásra csak mosolyognak, de pénzt kínálni érte senki sem hajlandó. Alig egy-két ember akad, aki nemcsak meghallgatja az ajánlgatást, hanem meg is vásárolja a könyvet. Senki sem mer vállalkozni azonban többre, mint tíz előfizető gyűjtésére, mert nincs a földkerekségen rosszabb könyvolvasó és vevő a magyar embernél. A könyvárús több spanyolviaszt és tokajit ad el, mint könyvet, mert hiszen abban az időben könyvekről meg tudós dolgokról a társaságban nem beszélgettek. Legföljebb arról űztek discussiókat, hogy a sárga kopó-e jobb vagy a fekete. A henyé pipázás és kártyázás volt minden szórakozás, a literatúrát idővesztésnek tekintették. Írók még csak lettek volna, de vásárlói nem teremtek a könyveknek. „Szaporítsa valami Isten az olvasók és a könyvvevők számát. Ha ezt érhetnénk el, — mondja Kazinczy, — még Académia sem kellene“. Tele van panasszal a nyomtatók szája, irtóznak a magyar kiadványoktól, remegnek, hogy odavesz a költségük, mert a publikum érzékellen s a szörnyű gazdasági válság sem kedvez a könyvkiadás ügyének. „Vajha a mostani rettenetes idők ostroma hamar eltávoznék, vagy legalább tágulna! Talán akkor jobb jövendő nyílik jó készülétű s tüzes buzgóságu literatoraink igyekezetének“.

Igy sóhajtoznak írók, kiadók, könyvkereskedők s elégedetlenségüket egymásra szórt szemrehányásokban zúgolódják el. Az író az érzékellen kiadóra, a kiadó s a könyvárús pedig a tunya közönségre hárítja a felelősséget. Kétségtelen, hogy volt is ok a panaszra. Az a társadalmi réteg, amely előtt nyitva állt a könyvszerzés lehetősége, német és francia könyvekkel tölte meg könyvtárát. Magyar könyvekre ezek sehogysem, vagy csak nyögve praenumeráltak s legföljebb kalendáriumok állongáltak dohányos asztalukon vagy ablakukban, ellenben tele volt a szobájuk cifra ostorokkal és ezüst fokosokkal. Rájuk vonatkozik ez az egykoru gúnyolódás:

„Német s franciára fordítám az eszem,
Most azoknak minden könyveit megveszem“.

Ezeknek a viszonyoknak az ismerete jóval kedvezőbb színben tünteti föl a románokat, mint ahogy őket eddig látni és értékelni megszoktuk. Magában véve csak az, hogy hét évtized alatt közel 400 román több százezer példányban széledt el s az olvasók tömegeit vonzotta magához, olyan megbecsülésre méltó érdem, amelyért el kell néznünk, sőt meg kell bocsátanunk egyéb szánalmas fogyatkozásait. Tartalmi kiválóságokkal, művészi értékekkel az akkori viszonyok között nem is lehetett a szélesebb

rétegek megbecsüléséhez férközni. A román ellenben a sokszor képtelen, de izgató cselekményével s a tömegízlésnek hízelgő eszközeivel olyanokat is megnyert az olvasásnak, akik egyébként az irodalommal soha kapcsolatba nem kerültek volna. Igen természetes tehát, ha az élelmes üzleti szellem, amely már akkor megérezte, hogy mi kell a közönségnek, vonakodott a Dajka verseit kiadni, ellenben *Erbíát*, *Zrinyi Miklós és az ő barátjait* s más efféle román-mázolásokat újabb és újabb lenyomatokban terjesztette. Olyan ételeket tááltak fel, amilyeneken kapott a publikum, s az íróknak is, bár érezték, hogy az olvasókat jobb ízlésre szoktatni lenne elsősorú kötelességük, kemény kénytelenségből azt kellett csinálniok, amit a könyvárusok kívántak. Jogosan, de hiába méltatlankodott az igényesebb irodalmi ízlés, hogy a kiadóknak csak a „sepredék kedves”. Az volt természetes rendje a fejlődésnek, hogy előbb az olvasással kellett megbarátkoztatni az embereket s csak fokozatosan lehetett a művészi érzéket is nevelni.

Az olvasási kedv felkeltésére a román igen alkalmasnak bizonyult. Soha addig nem hallott s ma is számba jövő sikereket ért el. Kis István budai és pesti könyvárus a *Zaidból*, a *Kotzebue-román* Kis János-féle fordításából, egy hónap alatt 400 példányt adott el s 1803-ban az augusztusi debreceni vásáron 3000 forintot vett be. „Itt literaturánk arany századja!” — kiált fel erre a hírre a lelkesedés tüzebe jött Kazinczy, pedig elveszett embernek tartotta, aki Kotzebuet olvasni és élvezni tudta. Szenvedélyesen, „elragadó érzékenységgel” tudtak az emberek ebben az időben olvasni, de csak románokat. *Erbíának*, a korszak egyik legnagyobb sikerű románjának, alig egy-két példánya maradt ránk, egyik-másik kiadásából pedig egyetlenegy sem. Valósággal szétolvasták, évtizedek múlva is szüntelenül újonnan kellett nyomtatni, nem győztek vele betelni. Déryné Jászberényben a postamesterhez ment olvasnivaló könyvet kérni s kapott is kettőt, *Kartigámot* és *Erbíát*. „Oh Istenem, — sóhajt föl édes visszaemlékezéssel, — hogy elsírtam fölöttük”. Még Arany János és Jókai Mór is szívesen olvasta *Erbíát*. mert hiszen az ember sohasem tudhatta, melyik halott fog a következő lapon feltámadni. Jósika, Tompa s nemzeti irodalmunk föllendülő korszakának valamennyi írója ezeken a románon nevelkedett, s ha évtizedek múltán fejlett ízlésükkel megmosolyogták is őket, az emlékezés őszinteségében többször elismerték, hogy gyermekifjú korukban sok megindultságot kelteittek bennük. Hiába, nem lekicsinylendő az a siker sem, amelyet Csery Péter híres románja, a *Bánk bánnak is forrásul szolgáló Ottó, vagy a zabolátlan indulatok áldozatja* aratott a maga idejében. Utolsó példányáig annyira szétkapkodták, hogy Arany János 1859-ben nyomára sem tudott akadni s Toldy Ferenc is hiába dúlta fel érte a pesti könyvtárakat Két kiadásából azóta is csak 1—1 unicum példány került elő.

Lehetetlen észre nem vennünk éppen a románokon keresztül a közönség és az irodalom viszonyának fokozatos javulását. A Gellertfordító Tordai Sámuel 1772-ben irigykedve látja, hogy a „jól pallérozott nemzetek, az ánglusok, franciák, németek, belgák született nyelveken minden esztendőben újabb és újabb könyveket nagy számmal nyomtatnak ki, sőt az idegen nyelveken íratott könyveknek maguk nyelvekre való

fordításában is fáradhatatlanok“, s e mellett szomoruan kell megállapítania, hogy a magyarok közt „a könyvek olvasására nincsen kedv, nincsen olyan közönséges hajlandóság“. 1794-ben Kármán József még arról panaszkodik, hogy „kegyellenség nélkül talán nem is lehet szemére vetni hazánknak az olvasás iránt való hidegséget. Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy játék kártya vagy egy üsző, azt fájdalmasan látjuk, akik hazánkat esmérjük“. „A magyarok, fájdalom, nem igen szeretnek olvasni, — mondja Vitkovics, — s így literaturánkat is nem-szeretésükkal előmentében vissz rugják“. Ugyanakkor mások is olyan lesújtó észrevételeket tesznek, hogy az odahaza ülő úriaknak többnyire puska, pipa, jó kopó vizsla, kutya s játék a beszédjük, s ha azonkívül valami nyájas társalgásra kerül a sor, szép históriák helyett semmiségeket mondanak, s mivel nem olvasnak, annyira tudatlanok, hogy a vicispánoknál és szolgabiráknál nagyobb urakat a világon nem is ismernek szegények.

Ezt a műveletlenséget és könyviszonyt rövid idő alatt a mulattató románok fordítják kedvezőbbre. Az írók java része azért dolgozik, hogy a szegyelni való helyzetet segítsen. A szorgalmas Kis János élete alkonyán visszatekintve könyvtermelő gazdag munkásságára, fáradtságát abban a célkitűzésben összegezi, hogy kellemes időöltésre szánt elmés nyájasságaival és más hasonló természetű mulattató írásainak nagy részével a magyar olvasást kívánta oly időben, midőn az még nem igen divatozott, megkedveltetni. Másokat is ez a cél lelkesített, ebben látták a román elsőrendű hivatását. Bessenyei már 1788-ban a *Holmiban* sürgette a románok fordítását, hogy a mélységből kiemelkedjünk, s Mátyás Sámuel 1786-ban az a meggyőződés buzdítja, hogy a magyarság a románok „szaporodásával a tudományokban való világosságnak fényesebb hajnalára jut“ s a „kedvet indító mesés történeteknek olvasásával a jobb könyveknek olvasásához, melyben még eddig talán restecske volt nemzetünk, apródonként hozzászokik“. „Mikor az ember galambot akar fogni, mézes búzát hint el“, — mondotta Báróczy, — s Kazinczy is úgy látta, hogy a román „leghathatósabb tanító“, „a legszerencsésebb vehiculuma a magyarságnak“, emlékiratában pedig följegyezte, hogy zsenge ifjúkorában Kézsmárkon Cornides egy ízellen románnal ajándékozta meg s abból kapott először kedvet az olvasásra. Horváth István szintén pártfogolja a „célerányos románt“, mivel ez „az anyanyelven való olvasást legjobban megkedvelteti“. Bacsányit a közhaszonnál való elmélkedés arra a tanácsra indítja, hogyha hazánkfiait az olvasásra szoktatni, erkölcsüket jobbitani, elméjüket világosítani akarjuk, ha alkalmatosságot keressünk nyelvünknek akármiként lehető szépítésére és pallérozására, legtanácsosabb, ha gyönyörködtető írásokat fordítgatunk. Ha egyszer ezekkel a népek kedvére találhattunk s nála az olvasást kedvessé tehetjük, önként keresi majd a hasznosakat. A mulattató írásoknak a sürgetése ezeknek az évtizedeknek folyton fülünkbe csengő visszhangja, mert „ezek által terjesztetik legsikeresebben a nyelv s élesztetik az olvasás kedve“.

Csakugyan egy-két évtized alatt abban az arányban, amint a románok szaporodni kezdenek, jelentős fordulat áll be az olvasási kedv

fokozódásában. Míg a XVIII. század második felében is az volt az általános helyzet, hogy „könyvek nálunk csak azoknak kellettek, akiknek hivataljuk és szolgálatjuk hozta magával” s „akik valamennyire még az olvasásnak kedvelői, azok vagy papi emberek, vagy érettebb gondolatú öregek” voltak, addig a következő század elején már szélesebb tömegek vetették rá magukat a könyvekre s mohón kaptak a románokon, „a költés combinatiójának a kifogyhatatlan productumain”.

Tudatosan e jó érzékkel, hízelgő udvariasságból-e vagy csak véletlenül a román, mihelyt a színtéren megjelenik, a szépnem kegyeit keresi. Éppen a legjobb helyen kopogtatott. Föllépése és divattá válása idején száználmas volt a magyar nyelv helyzete és társadalmi tekintélye. A szalonokban általában a német nyelv járta s az előkelő hölgyek magyarul csak a cselédekkel beszéltek. Magyarul szólítani meg egy magyar úrnőt, a legdurvább grombaságok közé számított, egyértelmű volt körülbelül azzal, mint ha őt szolgálónak nézték volna. „Vajjon nem sokkal gyönyörűbb volna-e, — kérdezi Vitkovics Mihály, — ha a kerek, lágy magyar szavakat ejtenék szépnemünknek kerekded ajaki, melyeket egyedül a magyar nyelvért metszett a magyarok Istene”. De mit lehetett akkor várni, mikor „a magyar anya megpofozta leányát, ha magyarul beszélt”. Egy pár vonással megörökített jellemző képet találunk Szemere Pál egyik levelében. 1815-ben Berényben meglátogatta a Miháلكovicsék jómódu kálvinista magyar házát. A ház ura nem volt otthon. Míg a derék anya a konyha körül forgolódott, Szemere a házi kisasszonnyal szórakozott. A kislány éppen Campet és Kotzebuet olvasta németül s a vendég mulattatására elmesélte a falon függő Götz-, Tell- és Egmont-képek jelentését. A Szemere Páltól nagyön rokonszenvesen bemutatott magyar leányka német irodalmi tudásáról kielégítő tájékoztatást szerzünk, de ugyanakkor magyar irodalmi műveltségéről semmiféle megnyugtató értesülést nem kapunk. Ezzel a képpel tökéletesen egybevág az a máshonnan nyert tudósításunk, hogy „majdnem általjában minden kisasszonyaink több német író és munkát ismernek, mint magyart”, s az egykorúak szemrehányólag emlegetik, hogy „akárhová megy az ember magyar lánykáinkhoz, mindenütt német könyveket találunk azoknak asztalkájikon”. Be kell látni azonban, hogy szépeink azért olvasnak német románokat, mert nincsenek eredeti jó magyar könyvek, s ez az oka annak is, hogy ebben az időszakban ötszörte több idegen könyv fogyott el nálunk, mint magyar.

A német mulattató és szórakoztató irodalomnak ezt az uralkodó hatalmát észrevehetőleg először a magyar nyelvű románok ingatják meg. A férfiak, a műveltebbek és tanultabbak is, sajnálják idejüket a költeményes románok olvasásával vesztegetni. A nők, az asszonyok és leányok azok, akik az erősebb nemtől lenézett s férfiatlan érdeklődésnek tekintett románok előtt ajtót tárnak s olvasásuk gyönyörűségeibe mélyednek. Azt mondja az egykoru leírás, hogy míg a férfiak teljesen szabadjukra lovaglással, utazással s gazdálkodással töltik idejüket, addig „a leányok tánc, muzsika, éneklés, festegetés tanulásiban, holmi szerelmes románok olvasgatásában és csinos öltözködésekben gyakoroltatnak”. Szinte azt lehet mondani, hogy a románírók az ő kedvükért buzdulnak fel a munkára, vagy — az egykorú kifejezéssel élve — „általok jön hozzánk

románsok falkája". Orczy Lőrinc még 1787-ben ezt a tanácsot adja az íróknak :

„Más írásnak módját hozz a Nemesiségnek,
Románs kell mostani Asszonyi Rendeeknek,
Ki sok rétt le írja módját szerelemnek.“

Mások is úgy látják, bárcsak mennél több volna magyar nyelvünkön a román, annál jobb s szebb volna, hogy asszonyaink és leányaink is végre magyarul olvashatnának. A sok buzdításnak rövidesen meglesz a fogantaja. Amint az „európai képzett nemzeteknél találkoznak szívképző munkák, melyeket a legkoszorúsabb írók a dámák toiletjének szentelnek“, úgy a magyar író is, bár a literatúrában kevés jártassággal rendelkezik, csak azért fog pennát s készít valami román-félet, hogy mulatságos szórakozást szerezzen a leghálásabb olvasóknak, a nőknek. A kiadók szintén előzékenyen keresik a nők tetszését. Nem is volt túlságosan nehéz megnyerniök, hiszen akkortájt a románolvasás szorosan hozzátartozott a nők életstílusához. Ebben a divatban is ők jártak elől. Kazinczy a *Siegwart*ról úgy szerzett tudomást, hogy „egy tiszteleltre igen méltó leány megismertette az akkori idők legkedveltebb románjával“ s az ő kedvéért kapott bele fordításába. A Bölöni Werther fordításának indítéka és buzdítója szintén nő volt. Vitkovicshoz *Bácsmegyey* olvasztotta egészen hozzá Lidijét, melyet „szerelmes olvadtság nélkül soha nem tudott olvasni.“ Románolvasás nélkül nem is lehetett senki divatos hölgy. Aki csak valamicskét rátartott, omlott a románok olvasására. Ezt a típust örökíti meg a Pónori Thewrewk József epigrammája :

„Egy eleven lelkű hajadon puha pamlegán ülve,
Bútalanul idejét tölti románjeival“.

Kazinczy leveleiből lépten-nyomon értesülünk a Sophie olvasmányairól. Ezek természetesen többnyire románok voltak, mégpedig azoknak a javából. Biztosan komoly a magva Horváth Adám ama tréfálkozásának is, hogy felesége jobban szerette a könyvházat, mint az ágyasházat. Az akkori művelt magyar nő képe pompásan megmintázható volna róluk. De azért nem ők voltak az igazi divatos hölgyek. A szélsőségekben tévelygő divatos dáma a románok frázisait keverte beszédebe s könyv nélkül megtanult szentimentális édességekkel kereste a feltűnést. A szerelemben olvadozó ifjacskaik és leánykaik a *Kartigámból* egész frazeológiát dolgoztak ki maguknak. El lehet képzelni, hogy mily édesdeden bókoltgattak, mily természetellenesen beszélgettek. Jól tudták, hogy a közönséges társalkodás négy elementuma közül egyik „a most olvasott román történetét elbeszélni“, tehát mindig készen állott emlékezetükben egy-két frissen éldelt román tartalma. A divatos dáma „olvadni Kotzebuet, Lafontainet, Schillinget, Laurent s több híres obscura férfiakat szokott, kivéven ha néha Van der Velde, Houwald vagy Zschokke akadt kezeibe, sőt egyszer esős időben az ablak alatt senki sem járván, elutáiban Scott Walterig tévedt“. A románokban „nincs gondok a nyelvre, stílusra, az elme játékira, csak a szerelem kifejtődését olvassák, nézik“ s végül is „elrontják szíveket, lelkeket“. Hej, abban az időben sok ifjú életét zavarta meg a román. Különösen a leányok annyira elmerültek bennük,

s úgy átélték a cselekmény minden mozzanatát, izgalmát s a hősök szenvedéseit, hogy képzelődésük megvesztegetve, merőben rabul esett a románoknak. A románok dagályain és ízellen feszességein lelék minden gyönyörűségüket. Románosan éreztek, románosan gondolkodtak, cselekedtek, néha még nevüket is romános hangzásúra cserélték. Ha követhette volna mindenki Faludi Ferencnek azt a tanácsát, hogy magas polcra rejtsek a romantzia írásokat, ahol nem érhetik el a kisasszonyok, sok bajnak elejét lehetett volna venni, így azonban nem kis gondjába került a szülőknek, míg a bódító román-szeszt a gyermek fejéből elpárologtatta s ismét természetes lelküvé gy gyította. Egy valaki így kiált fel rosszalólag: „Mire valók ezek a mesés románok, melyeket a hasznos könyvek félretételével oly szorgalmasan olvas ma a nőnemű ifjúság?” Bizony olyan láz fogta meg első-sorban a nőket, majd a mindkét nembeli fiatal nemzedéket, hogy már egészen kóros tünetek kezdtek mutatkozni. Más adatok is megerősítik, hogy egyáltalában nem lóditás a *Tudós palóc* elbeszélése a román-olvasás szenvedélyének az illendőség határait is átlépő elharapódzásáról. „A minap Pesten egy templomban voltam, — mondja az egyik helyen, — ahol egy ifjú gavaléron nagyon elbámultam, látván, hogy egy szép könyvecskét tartott kezében, de közelebb menvén azt láttam, hogy nem imád-ságos könyv legyen, amelyet olvasott, hanem román. Az illetén olvasással még többen is mulatják magukat, kiváltképen azok, akik ex officio a templomban vannak. Azok, ha sokáig tart a prédikáció, mindjárt egy románt vagy comédiás könyvet vesznek ki zsebükből és avval mellőzik el magoktól az unalmas prédikációt“.

Bezzeg végeszakad a sok panasznak s az örökös siránkozásnak, hogy a könyveknek nincs olvasójuk s a harmincas évek felé közeledve, azt vesszük észre, hogy a háborgások kezdenek megnyugodni, s már olyan hangok hallatszanak, hogy „a magyar olvasóközönség, ha nem is hirtelen, mégis lassanként szaporodik“. Már afféle megállapításokat olvasunk, hogy a termelés nem elégíti ki a szükségletet s annyira vonzó lesz a román-forma, hogy Pálóczi Horváth Adám a történeti, földrajzi, csillagászati, metafizikai, vallásbölcseleti fejtegetéseit „tudományos románba“ foglalja, „mert olyan világban élünk, — indokolja meg eljárását, — hogy romános öltözet nélkül már sem a tudományok nem kellene, sem az erkölcsi tanítások“.

III.

Csakhogy, míg idáig jutott, míg divatba tudott jönni s olvasótábort teremtett, küzdelmes pályát futott meg a román. Szokatlan újszerűségeket hozott s nem is a legkifogástalanabb példányokban jelentkezett. Idő kellett, míg a közvélemény megbarátkozott vele s az irodalom is rájött, hogy nagyon érdemes forma, amelyet eredeti tartalommal és művészettel lehet megtölteni. Sokáig azonban nem láttak a románban mást, mint szerelmi históriák ledér kiszínezését s ezért hosszú évtizedekig megvetést, lenézést, sőt visszautasító magatartást tanúsítottak iránta. Úgy látszik, hogy ez velejáró kísérője volt a román úttörésének, mert két évszázadon keresztül a németeknél is éles ellentétek keresztüüzében állott. Egy német író a XVIII.

század elején 223 lap terjedelmű támadó írást intézett ellene s Lafontaine a század végén megütközve említi, hogy a közvélemény lázadozása miatt alig lehet elképzelni nagyobb zavart és kellemetlenebb helyzetet, mintha a leányt románolvasás közben lepi meg a férfi. Nálunk sem volt ez más-képen. „Emlékszem — írja Jósika Miklós —, midőn gyermekkoromban Lafontaine egy munkáját olvastam, melynek címlapja hibázott, mennyire megijedtem, mikor nevelőm azt mondá, hogy ez román.”

Elképzelhető, hogy nem ment megütközés és felháborodás nélkül a román tömeges betörése a magyar szellemi terekre sem. Amikor a XVIII. század 70-es éveitől kezdve sűrű egymásutánban kezdi felülni fejt a szerelnet hallatlan merészséggel és körülményességgel részletező román, rögtön fegyverbe állanak ellenségei s fojtott dühösségű éles harcba szállanak vele. „Meg ne ízelítse a fiatal dáma a romantzia-írásokat, mert oda lesz miattok, — figyelmezteti kortársait Faludi Ferenc. — Hatalmas arsenikum méreg lakik ezekben a könyvekben, már sok lelkeket ölt meg.” Különösen az erkölcsöket féltik tőle. Nincs semmi olyan alkalmas az ifjúság megrontására és ártatlanságának elvesztésére, — hangzik a sok-szor megisméltető figyelmeztetés, — mint a román, mert rajta keresztül a szerelem kígyóként lopózik a zsenge lelkek elméjébe és szívébe. A fajtalan előadásokkal megtömött románok ellen, melyek a véteket kellemes színekkel festik s a képzelődést a bűnre táplálják, évtizedeken keresztül lankadatlan hevességgel foly a harc. Egyre hajtogatják, hogy a jó ízlést rontó, képtelenségekkel teljes, csábító s a képzelődő tehetséget megfertőző románok lassú mérget hintenek a jó erkölcsök gyökerére, félrecsigázzák az észet, s a közönséges élet határjaiból kiragadván, levegői várakról teszik álmadozókká olvasóikat. Nem lehet tehát csodálkozni, ha botrányszámba ment románt olvasni, amikor tekintélyes vélemények is a szellemi élvezetnek ezt a nemét ábrándozásba süllyesztő, a valódi világ viszonyait elhomályosító s csak az érzelmeket csiklandozó lelki fajtalanásznak minősítették. Száz esztendővel ezelőtt az első magyar nyelvű lexikon még azzal a véleményével riasztotta a közönséget, hogy az „utálatos románolvasás” nem egyéb, mint szellemi bujálkodás, s bosszúságát mindazok ellen, akik ilyeneket firkálnak, s azok ellen, akik mohón olvassák, abban összegezte, hogy a románolvasás az emberiség elerőtlenítését siettető legártalmasabb és legveszedelmesebb méregkeverés. Ezek a kifakadások természetesen elsősorban a nők felé irányulnak, mert ők voltak a románok buzgón epedő olvasói. „Hagyjatok föl hát a románolvasással, — tanácsolja nekik a szerencsétlen házasságokról elmélkedő egyik kortárs, — mely vérötöket felgyújtja, miáltal ördögökké lesztek a házban, a házon kívül pedig szemüveges imádókat hajhászó dámák, kiket az örömvadász elkábit s aztán híroket piszkolja.”

A „gondolat hígító” románokat nemcsak egyes nyilatkozatok kárhoztatják, válogatott kifejezésekkel túlozva káros hatásukat, hanem a szószék is sikra száll ellenük és dörgedelmes szavakkal sujt le rájuk. Fogarasi Mihály teológiai tanár, a későbbi püspök, az egyik nagybőjti predikációjában hevesen kikel az ifjak kapós olvasmányai, a románok ellen, amelyek komolyabb eszméletet nem kívánnak, az érzékenység húrjait varázshangokkal pengetik s az undok vélkeket édesen ömledező

mesés szavak és tündér bájjal bevont kedveltető képek alá rejtik. Szepessy Ignác pécsi püspök szerint szörnyeteg a román, amely nyájas kecsgetéssel leköti s azután kegyetlenül meggyilkolja, mézzel készített maszlag, amely elkábítja s azután elveszeszti olvasóját. Efféle kárhóztató hangok sokáig hangzanak s még a múlt század második felében sem ritkák a templomi szöszékekben. Példátlan, hogy egy irodalmi műfaj annyi hatást, kapós kedveltséget s ugyanakkor annyi zúgolódo ellenszenvet és haragos visszautasítást kellett volna a közvéleményben, mint a román a megindulása idején. Mai szemmel nézve, mindenesetre furcsa idők lehettek azok, amikor a debreceni tisztelendő professzorok minden magyar könyvet kivettek az ífjak kezéből, nehogy a románok immoralitásának ártalmas befolyása alá kerüljenek, s amikor mások azt követelték, hogy ezeket az ördög kohójából került románokat minden jó társaságból örökre ki kell tiltani.

A közvélemény felháborodása ellen védelembe venni a románt kevesen merék. Leghatározottabban Kazinczy állt melléje. Amikor Virág Benedek semmiképen sem tudta belátni, hogy a nagyszámú románok miféle hasznuk, a sok szomorú fájdalmas fantáziái a gondolom-szerelmennek mire valók, s amikor Szirmay Antal a régi jó táblabíró kedves duruzsolásával a külső írók esze viszketegségének s nemzetünk kárhóztatos betegségének nevezve a románt, arra kérte öccseurat, hogy hagyjon föl a mesézéssel, Kazinczy csak mosolygott a jó öregek maradiságán s mosolygott Bacványin is, ki a félig kinyomtatott *Bácsmegyey-jére* azt üzenté, hogy fizesse ki a nyomtatót s a kiszedett íveket kéziratával együtt égesse el, s azt válaszolta, hogy „ej, sokat köszönök én a románoknak“ s csak zúgolódjának, ahogy akarnak, mert a román érdeméről nem a tisztelendő professzor urak bölcs ítélete az irányadó, hanem a tizenöt esztendő leánykának kicsorduló könnycseppje a legédesebb jutalma az érzékeny írónak. „Több szükség vagyion most románokra, — mondta ki szokatlan és merész véleményét, — hogy azoknak olvasások által a szólás és magaviselet durvasága kedvesebb ízlésre faragódjon, mint a kánonok Molnár fizikájára s Dugonics algebrájára.“

A közvélemény ellenkezésébe és az írók vitájába, amely évtizedekig zajlott a román körül, a kormányhatóság is beleavatkozott, mégpedig azoknak a javára, akik a közerkölcsökre nagy veszedelmet láttak az ártalmas könyvek garázdálkodásában. Az 1795 február 25-én kibocsátott általános könyvvizsgálati rendelet, amely Magyarországon is életbe lépett, még nem veszi észre a mulattató olvasmányokat s a románokról semmiféle intézkedést nem tartalmaz. Egy évtized múlva azonban az 1806. évi március 27-i királyi udvari rendelet már szigorú tilalmakat léptet életbe a románok nyomtatása és olvasása ellen. Elrendeli, hogy ezután a románokat nem szabad politikai lapokban hirdetni, nehogy a sóvárgás az olvasásukra ingereltessék, a jövőben pedig zár alá helyezze behozatalukat a külföldről s kinyomtatásukat szigorúan korlátozza. Meghatározása szerint a román a polgári életből vett tiltott cselekvényeknek és eseményeknek az elbeszélése, s olyan alsóbbrendű műfajnak tekinthető, amelynek sem tartalom, sem stílus tekintetében semmiféle becse nincs. A rendelet köteleességévé teszi a könyvvizsgálóknak, hogy a haszontalan

tartalma románok hirdetését a politikai lapokból késedelem nélkül törölik, az eléjük kerülő ilyen kéziratokat olvassák el és vizsgálják meg ugyan, hogy kellőképen jellemezhessek, de nyomtatásukat szigoruan tiltásuk el s a könyvárusokat pedig figyelmeztessék, hogy óvatosak legyenek az ilyen románok terjesztésében, mert különben kényszeríteni fogják őket, hogy azokat az országból kiszállítsák.

Még egy ilyen rendeletet ismerünk, amely tág értelmezésre adott alkalmat s a román mozgását szűk korlátok közé szorította. Amikor az 1810—1811-i országgyűlés elismerte, hogy a könyvvizsgálat Ausztriában és Magyarországon ugyanazon irányelvek szerint gyakorlandó, az 1810-ben kiadott újabb osztrák cenzúrai utasítás nálunk is életbelépett. Ennek a 6. §-a vonatkozik a románokra, s nemcsak azokat tiltja el, melyeknek a tartalma a vallással, az erkölccsel, az uralkodóház iránt tartozó tisztelettel s a fennálló kormányformával nyíltan vagy lappangva ellenkezik, hanem általánosságban azokat is, amelyek sem az értelemre, sem a szívre előnyösen nem hatnak s csupán arra irányulnak, hogy az érzéki-séget ingereljék. Szoros kötelességévé teszi a rendelet a könyvvizsgálóknak, hogy az efféle kártékony románokat, amelyek csupán a szerelmeskedés körül forognak s a képzeletet agyrémekkel töltik be, multhatatlanul akadályozzák meg és irtásuk ki.

Másfél évtized múlva arról értesülünk, hogy a kancellária egyáltalában megtiltotta a magyarnyelvű román írását, s kedvét igyekezett szegni a szerzőknek azzal is, hogy munkájukat két példányban leírva követelte be. „Szomorú idők! Nem ott fekszik a nyúl, ahol keresik” — mondotta Fáy András. Csakugyan nem értek célt. Sem az elégedetlenkedő közvélemény, sem a kormányzati hatalom a románt, amely az élettartalom legkifejezőbb eszközévé ebben az időben egyre hatalmasabban kezd kibontakozni, feltartóztatni nem tudja. Időnként gátakat emel eléje, szabadságát leleszorítja, termékenységét az aszályos légkörrel meg-megapasztja, de kiirtani és megfojtani nem tudja. Ezer akadályon keresztül is sűrűsödik körülötte az olvasók tömege, nélkülözhetetlen lesz s a sok apró törekvés lassanként román-irodalommá gyarapszik. Csak írók és önálló tehetségek kellene, kik a fokozódó igényeket kielégíteni, tovább emelni és finomítani képesek. Az 1836-ban megszülető magyar regény a gyermekkori betegségekben átesve diadalmasan kezdheti meg pályáját. Előtte hét évtizedes kemény és kitartó munkával az úttörést a román elvégezte. Ez tagadhatatlan érdeme. Jósika azt mondja, hogy akkor is megírta volna *Abafit*, ha előtte senki sem írt volna regényt. Nagyon kétséges azonban, hogy regényeivel aratott volna-e olyan nagy és gyors sikert, ha a román évtizedeken keresztül nem munkálja a talajt, nem műveli a fogékonyságot s nem toborozza az olvasókat.

Dr. György Lajos.